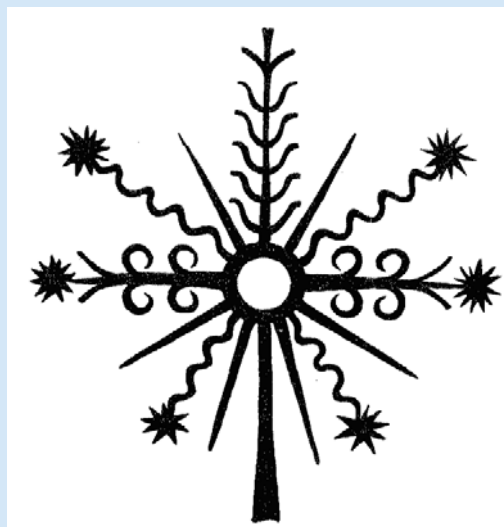

DANGAUS ŠVIESULIŲ KULTAS LIETUVIŲ MITOLOGIOJE IR LIAUDIES MENE

AKVILINA KRASAUSKAITĖ, Tauragės
„Versmės“ gimnazijos III b klasės moksleivė

DARBO VADOVĖ AUDRONĖ ANULIENĖ

Darbas 2008–2009 mokslo metais pristatytas Europos Sąjungos jaunųjų mokslininkų konkurso nacionaliniam etapui

ĮVADAS

Dangaus šviesulius žmogus ėmė stebėti žiloje senovėje. Jų lyg ir bijojo, ir nesuprato, tad ėmė garbinti. Šimtus tūkstančių metų žmogaus gyvenimą lydėjo ta pati dienos ir nakties, vasaros ir žiemos ciklinė kaita. Dieną dangumi visada keliaudavo spindinti ir šildanti saulė, naktimis dangaus skliautą išpuošdavo tūkstančiai žibančių žvaigždžių, tarp kurių plaukdavo mėnulis ir klajodavo planetos. Akmens amžiaus žmonės, stebėdami dangaus šviesulių judėjimą, gerai orientavosi laike ir žemėje. Dangus jiems buvo ir laikrodis, ir kelrodis. Sekdami mėnulio fazes nuo jaunaties iki delčios, senovės medžiotojai ir žvejai išmoko matuoti laiką. Jie pažino žvaigždes pagal jų išsidėstymą danguje, nustatė kai kuriuos dangaus kūnų judėjimo dėsningumus, suskirstė žvaigždes į žvaigždynus, pavadino juos sausumos ir jūros gyvūnų vardais.

Dangaus šviesulius senovės žmogus susiejo ir su savotiškais fantastinėmis būtybėmis, kurios gyveno panašiai kaip ir pats žmogus, dažnai dirbo tuos pačius darbus. Buvo manoma, kad ir žemėje ir danguje gyvena žvėrys ir juos medžiojantys žmonės, kad danguje šviesos didvyriai kovoja su tamsos pabaisomis (plg. 2, p. 3).

Smalsus žmogaus protas dangaus reiškinius bandė

suprasti ir paaiškinti. Tai liudija ir liaudies menas. Apie įvairiausių dangaus reiškinius sukurta mitų, pasakų, legendų, sakmių, mįslių, pripiešta įvairiausių piešinių, sugalvota įvairiausių ornamentų. Liaudies pasakojimai, dainos, tautodailės kūriniai, šnekamoji kalba, archeologiniai radiniai, pagaliau ir rašytiniai šaltiniai atskleidžia mūsų protėvių požiūrį į dangų ir jo kūnus.

Šiame darbe bus apsiribota nacionaliniu menu – folkloru ir tautodaile - bei senovės lietuvių Visatos samprata. Tad šio darbo pagrindinis tikslas - apibūdinti, analizuoti mūsų protėvių dangaus šviesulių kultą, pasitelkiant liaudies meno elementus, mitologijos bei humanitarinių mokslų (istorijos, etnologijos, folkloristikos, menotyros, religijotyros) žinias.

Lietuvių liaudies Visatos sampratos užuomazgų galima ieškoti akmens amžiuje. Lietuviai stebėdami saulę, mėnulį, žvaigždes ir kitus dangaus kūnus per ilgus šimtmečius susiformavo savitą požiūrį. Atsiradus žemdirbystei ir gyvulininkystei, dangaus šviesuliai imti garbinti dėl jų naudos. Žmonės piešė dangaus kūnų simbolius, kūrė pasakojimus, dainas, kur dangaus kūnai dažniausiai būdavo personifikuoti, į juos kreiptasi. Tai leidžia manyti, kad lietuviai turėjo dangaus šviesulių kultą. Jį apibūdinti ir stengtasi šiame darbe, analizuoti, sintezuoti išlikusias mūsų protėvių visatos sampratos išraiškas.

Apie tai byloja senieji rašytiniai šaltiniai – Volynės metraštis ir Malalo kronika (XIII a.) bei kiti raštai, iš kurių sužinome, kad lietuviai turėjo savitus astronomus ir kalendorius. Pavyzdžiui, karalius Žygimantas Augustas XVI amžiuje laikė burtininką, būrusį iš žvaigždžių (plg. 5, p. 5 – 14). Apie dangaus šviesulių kultą rašė ir Martynas Mažvydas.

Žvaigždynų, planetų, saulės ir mėnulio pavadinimai yra archajiški, neperimti iš romėnų kaip daugelio Europos tautų. Lietuviai savaip vadina ir mėnesius, ir paros dalis. Tai rodo tų žodžių senąją indoeuropietiškąją prigimtį.

1. ŽMONĖS ŽIŪRĖJO Į DANGŲ IR KŪRĖ

1. 1 SAULĖS KULTAS

Dar ir šiandien ne viena mūsų močiutė mena gražių pasakaičių apie saulės zuikučius, apie gražuolę aukso rūbais vilkinčią Saulutę, apie besišypsantį jaunikaity Mėnulį, kasnakt saugantį ramų vaikelių miegą. Tai rodo senovės žmogaus sumanumą ir kūrybingumą. Į dangaus kūnus senovėje žmonės žiūrėjo itin pagarbiai, kad jų neužrūstintų, nes tvirtai tikėjo, kad gėrį ir blogį žemėn siunčia dangus (Perkūnas). Todėl į dangaus kūnus visada kreipėsi pagarbiai, dažniausiai deminutyvinėmis formomis („Saulėle motinėle“, „Žvaigždele sesele“ ir pan.). Vadinasi, tikėta, kad nuo pačios žmonijos elgesio priklausė žemės gyventojų ramybė.

Su Saule, Mėnuliu, žvaigždėmis žmonės bendravo kaip su protingomis būtybėmis, kurias įsmeindavo ir suteikdavo vardus. Štai Saulė lietuvių tautosakoje dažnai vadinama mergele ar motule. Saulės kultas būdingas žemdirbių kultūrai, nes nuo saulės priklausė derlius. Saulės visažinystė įgavo teisėjo ar globėjo funkcijas: kartais ji dosni šilumos, kurios pakanka derliui subrandinti, o kartais ji per daug rūsti ir karšta, tad gali sunaikinti derlių ir žmogų pasmerkti badui. Saulės dievybė siejama ir su šiluma, ir su šviesa (plg. 1, p. 109 – 110).

Dangaus kūnai, taip pat ir saulė, buvo vaizduojami ne tik žmogaus, bet ir įvairių gyvūnų ir paukščių pavidalais. Archajiniai, mitologiniai vaizdiniai užfiksuoti ir mįslėse. Jose išliko ne tik pirmąsio žmogaus požiūris į Saulę, bet ir vardai, kuriais jie kreipėsi; atsispindėjo ir

buitinės detalės. Mįslėse minimas dangus, Aušra, tekanti ir nusileidžianti Saulė, blyškus Mėnulis ir kita. Štai keletas pavyzdžių:

„Aukso lenta praskilo, visi žmonės sukilo (Saulė)“;
„Gale lauko bačka trūko (Saulė užtekėjo)“ (6, p. 417).

Saulė senovėje buvo laikoma didžiąja dangaus ugnimi, žibintu. Ją nukaldino dievaitis Kalvelis ir mestelėjo į dangų, kad šviestų ir šildytų žmones. Tautosakoje Saulė turi netgi savo kiemelį, aptvertą tvora, į kurį galima patekti pro aukso vartelius. Kiemelyje yra sodas, kur auga auksiniai obuoliai, dažnai minimi mįslėse („Mažas obuolėlis visus apšviečia“; 8, p. 450). Mįslėse Saulė tapatinama su ugnimi, žalčiais, žirgais, pasaulio medžiu, lyginama su buitiniai daiktai. Štai apie tekančią Saulę sakoma: „Gale lauko katilėlis plauko“, „Vidury dvaro torielka karo“ (2, p. 14).

Be to, yra ir netikėtų lyginimų, pavyzdžiui, užtekanti Saulė lyginama su balta karve, avele ar ožkele: „Balta karvė subliovė – visas tvoras išgriovė“; „Balta ožka ledą graužia“ (2, p. 14). Įsmeinta Saulė vadinama ne tik dievybe, dangaus šeimininke, gyvybės teikėja, globėja, bet ir žemiškais žodžiais – mergele, motinėle ar „boba“. Ji ir mėnulio žmona – rūpinasi ne tik vaikais, bet ir vyru Mėnuliu, keliasi anksti ir eina jo žadinti:

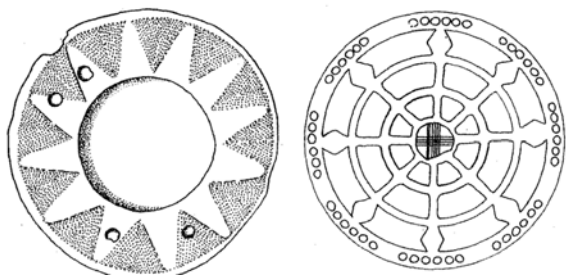
Ein saulutė aplink dangų,
Oi kupole, kupolėli,
Aplink dangų mėnulio kelti.
Kelkis, mėnuli, kelkis, šviesusis,
Jau aš šviesi seniai kėliausi
Ir nušviečiau visą svieta:
Seną, jauną, mažą, didį (2, p. 15).

Personifikuota Saulė didžiuojasi turinti daug giminaičių ir galinti juos apdovanoti: ji šildo piemenėlius, kuria ugnelę, kloja patalėlį, maitina.

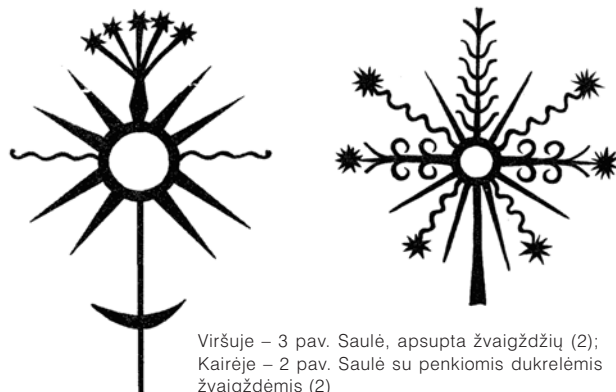
Ilgainiui Saulė pradėta vadinto dievybe, šeimininke, globėja. Ji gražuolė ilgais, auksiniais plaukais, vilkinti aukso rūbais, keliaujanti per dangų karieta, kinkyta juodu (vakaro) bei baltu (dienes) žirgais. Be to, ji dar ir moteris – verpianti, skalbianti, audžianti, prižiūrinti savo dukreles – žvaigždeles, besirūpinanti vyru mėnuliu.

Saulės kaip motinos įvaizdis įgauna aukščiausiąją meilės formą, todėl Saulė buvo garbinama labiausiai iš visų dangaus šviesulių. Ko gero, ypatingai ją mylėjo piemenėliai:

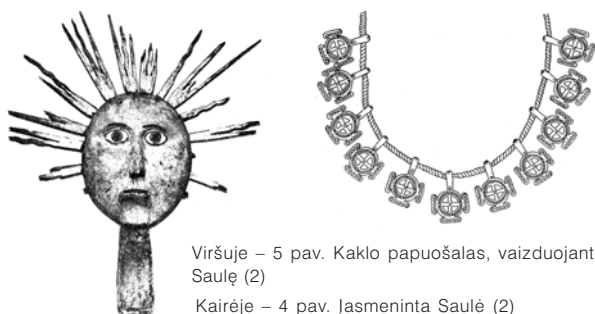
(Nukelta į 4 p.)

1 pav. Diržo sagtis su saule (2)

Viršuje – 3 pav. Saulė, apsupta žvaigždžių (2);
Kairėje – 2 pav. Saulė su penkiomis dukrelėmis žvaigždėmis (2)

Viršuje – 5 pav. Kaklo papuošalas, vaizduojantis Saulę (2)
Kairėje – 4 pav. Įsmeinta Saulė (2)

(Atkelta iš 3 p.)

Oi, saulele motinėle,
Pasigailėjai mūs vargelio,
Saulėl motule!
Jau senka kloneliai laukuose, laukuose,
Šildo kaitrioji saulelė dienose, dienose (2, p. 16).

Tikint, jog Saulė yra gyvybės teikėja, nebuvo galima gyvuliui atimti gyvybės Saulei šviečiant, nes buvo manoma, kad gyvuliai ilgai nenusibaigs, kankinsis, užsirūstins Saulė. Be to, leidžiantis Saulei nebuvo leidžiama užsnūsti, buvo žadinami ligoniai, kad Saulė nenusineštų jų gyvybės. Tikėdami, kad Saulė neša palaimą, lietuviai pradėdavo ir baigdavo svarbius darbus, o naktį bijojo piktųjų dvasių, kurios siaučia, saulei pasislėpus, – naktį.

Saulės motyvai dažni ne tik tautosakoje, bet ir tautodailėje (žr. pav. 1–5).

1. 2 MĒNULIO KULTAS

Mėnulis – nakties žibintas – taip pat blaškėdavo tamsybę, kuri buvo grėsminga senovės žmogui, dėl

slankiojančių piktųjų dvasių. Mėnulis padėdavo apsisaugoti nuo priešų bei plėšrių žvėrių.

Apskritai žodis, „mėnulis“ turi bendrą šaknį su daugeliu indoeuropiečių kalbų. Manoma, kad jis pirmiausia kilęs iš žodžio „mainulis“ („mainosi“) pagal Mėnulio išvaizdos kitimą. Mėnulis archajinėse mįslėse paprastai lyginamas su maisto produktais, buitinais rakandais, gyvuliais:

„Palšas jautis pro langą žiūri (*Mėnulis*)“;
„Gale gryčios raguolis kabo (*Mėnuo*)“;
„Pilna marška trupinių ir kamputis lašinių (*Žvaigždės ir mėnulis*) (6, p. 416 – 417)“;
„Vidury dvaro / Blynas karo“;
„Prieš mūsų klėtėlę / Kabo duonos kampelis“;
„Šulinio gale sūris (2, p. 27)“.

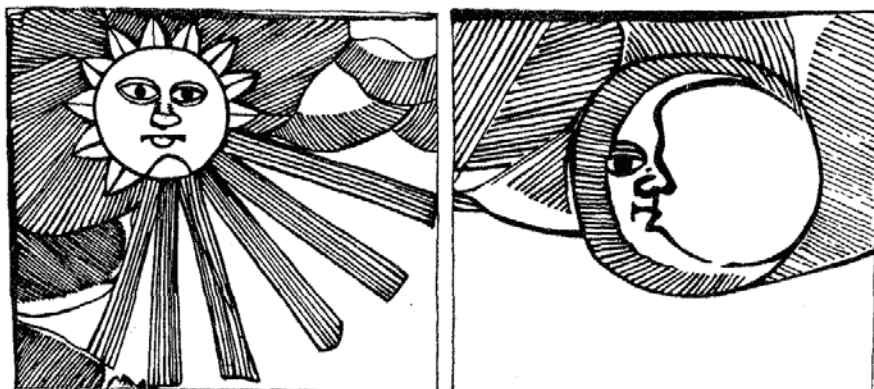
Mėnulio lyginimas su elniu yra vienas iš seniausių:
„Šili šilutė, / Žibi žibutė, / Danguj – elnias“; „Šile čirplas, danguj – elnias, vandeny – tarškutis“ (2, p. 27).

Elniu jis pavadintas galbūt todėl, kad akmens amžiuje žmogui buvo labai svarbi medžioklė.

Dažniausiai Mėnulis mįslėse įmenamas kaip naminis gyvulėlis: arkllys, kumeliukas, jautis ir pan. Kumeliuku dažniausiai vaizduojamas „jaunas“ mėnulis. Stebuklinėse pasakose mėnulis gali virsti žirgu, kuris padeda pasakų herojui atlikti antgamtinius žygius.

Įsigalėjęs žemdirbystei ir gyvulininkystei, Mėnulis imtas vadinti tėvu, seneliu, kartais piemeniu ar jaunikaičiu: „Močia pasislepia – tėvas pasirodo“; „Šimtą avių vienas piemuo gano“ (2, p. 29). Kartais Mėnulis tampa gražiu jaunikaičiu sidabriniais drabužiais. Jis pasiverčia nepaprasto grožio karalaičiu ir vaikščioja po žemę bei vilioja merginas (plg. 2, p. 30).

Ilgainiui lietuviai Mėnulį ėmė laikyti dievu, Saulės vyrų, bet mažiau svarbiu negu Saulė (matriarchatas).

7 pav. Saulė ir Mėnulis raižinyje (2)

6 pav. Kaklo papuošalas su puse mėnuliu (2)

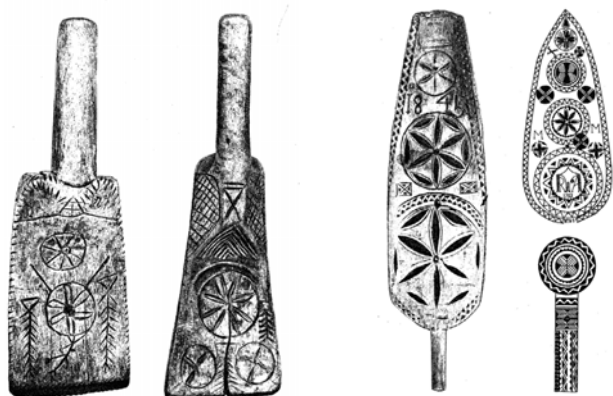
Apskritai Mėnulio kultas būdingas daugeliui religijų ir siejamas su moteriškumu, laiko ciklais bei turi svarbią reikšmę žemdirbiškoms kultūroms.

Mėnulis – žmonių geradarys, bet reikalaujantis pagarbos, už įžeidimus keršijęs: į jį nebuvo galima rodyti pirštu, kad neišdurtum akies ir nenudžiūtų rodančiajam pirštas; blogus vaikus Mėnulis prarydavęs. Danguje užgimusį mėnulį žmonės sveikindavo dainomis, maldomis, rateliais; netgi burdavo ar atlikdavo tam tikrus darbus, pavyzdžiui, prieš saulėtekį skersdavo kiaules, kad pilnas dubuo mėsos būtų (auga mėnulis – kepama mėsa pučiasi); kerpami plaukai, kad augtų vešlesni. Blogiausias laikas kai danguje visiškai nesimatydavo Mėnulio – žmonės nepradėdavo svarbių darbų, nes tikėjo, kad jie nesiseks, tokiu metu nekeliudavo, nes bijodavo vaiduoklių, pikty dvasių. Bijodavo ir pilnaties: labai blogai gimdyti tokiu laiku, sirgti, nes „apžibinti“ mėnulio kūdikiai ima viduriuoti, slegia sunkumas, imama

vaikščioti miegant – tokių šiukštu negali pašaukti vardu.

Taip Mėnulis, jo išvaizdos kitimas – fazės – lietuviams buvo svarbūs ženklai, jie lemdavo gyvenimą, darbus, prietarus, burtus, netgi tautodailę, daiktų gražinimą (žr. pav. 5–10).

(Nukelta į 6 p.)

Viršuje iš kairės: 8 pav. Ant kultūvės puikuojasi Saulė ir žemės augmenija (2); 9 pav. Prieverpstė su šviesos simboliais (2). Dešinėje – 10 pav. Dangaus kūnų bei reiškinių simboliai lietuvių liaudies mene (9, p. 6)

SAULĖ			
MĖNULIS			
ŽVAIGŽDĖ			
ŠVIESA			
UGNIS			
ŽEMĖ			
VĖJAI			
LAIKAS			
LIETUS			

11 pav. Raižinyje - lietuviai garbina Saulę, Mėnulį, žvaigždes (2)

1. 3 DANGAUS ŠVIESULIŲ ŠEIMYNA

(Atkelta iš 5 p.)

Įsameninti ir sudievinėti dangaus kūnai senojoje mūsų mitologijoje suburti į dangaus šviesulių šeimyną. Čia svarbiausią vaidmenį atlieka Saulė, po to Mėnulis. Minimios ir planetos, žvaigždės Aušrinė, Vakarinė. Taip pat Perkūnas su žaibais, jo žmona ir sūnūs. Jie bendrauja su atmosferos dievais: vėjais, audromis.

Dainuojamojoje tautosakoje minimas Saulės ištekejimas, kaip šeimos pradžia:

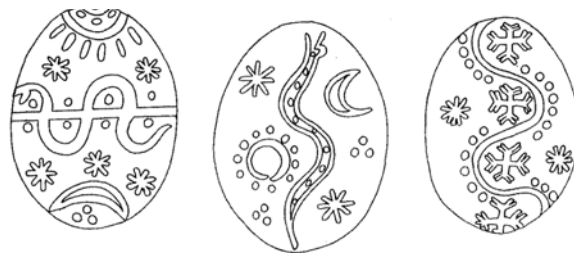

12 pav. Pirštinės su žvaigždėmis (2)

Bitel, debilėliau,
Dobiliau.
Kas tai ištekėja,
Dobiliau?

Saulala tekėja,
Dobiliau.
Žvaigždeles lydėja,
Dobiliau (2, p.
71).

Taip labai seniai
Saulė ir Mėnulis
gyvenę viename
namelyje, mylėję

13 pav. Margučių raštai su dangaus šviesuliais (2)

vienas kitą, susilaukė dukters Žemės. Po jų pykčio pasiskirstyta darbais: dieną Žemę prižiūri Saulė, o naktį - Mėnulis. Neretai mėnulis įgaudavo mergišiaus įvaizdį: jis susitikinėdavo ne tik su Aušrine, bet ir su Vakarine:

Vakarinė žvaigždėlė
Visą dangų išvaikščiojo,
Visą dangų išvaikščiojo,
Ir pas Mėnulį sustojo (2, p. 74).

Dauguma baltų sakmių byloja, kad žvaigždės yra Saulės ir Mėnulio vaikai, tačiau keista, kad dukros kartais turi meilės ryšių su tėvu Mėnuliu. Tada Mėnulį baudžia dievas Perkūnas ar pati žmona Saulė.

Kaip ir žmonių šeimynoje, taip ir dangaus šviesulių esti ir piktumų: Saulė barasi ne tik su Mėnuliu, bet ir su deive Laima, kam toji alaus daranti Aušrinės vardinėms, kam į išgertuves žvaigždes kviečianti (plg. 2, 74).

Mitologinėje tautosakoje įsameninti ir sudievinėti dangaus kūnai yra ne tik tarpusavyje giminaičiai, bet gali giminiuotis ir su žmonėmis. Taip tautosakoje Saulė vadinama motule, Mėnulis tėveliu, Sietynas broleliu, Žvaigždėlė – sesute. Jie visi globoja žmones, ypač nuskriaustuosius. Padeda nelaimėje ir varge (žr. pav. 11–13).

1. 4 SAULĖS IR MĖNULIO UŽTEMIMAI

Nuo seno žmones gąsdino Saulės ir Mėnulio užtemimai, nes žmogus nesuprato šių reiškinių ir priskyrė antgamtinę reikšmę, apipynė mitologinėmis sakmėmis.

Kartais buvo manoma, kad Saulę ir Mėnulį užpuolė kažkokia pabaisa ir šie užtemę. Žmonės meldavosi: „Dieve švenčiausias, gražinki žemei mūsų jaunikaitį,

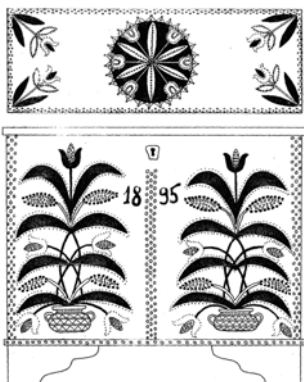

14 pav. Mėnulio ir Saulės užtemimas vaizduotas XVII a. knygoje (2)

neleiski žūti mums tamsybėj“ (2, p. 44). Kartais tuos užtemimus sieta su pasaulio pabaiga, su Dievo išpėjimu apie besiantinantį marą, badą ar karą. Džiugesnėse sakmėse sakoma, kad Mėnulis ir Saulė užtemsta, kai bučiuojasi, taip norima, kad nematytų jų dukrė Žemė. Saulė gali užtemti ir tada, kai jai liūdna, kai verkia. Apskritai toks įvykis laikomas nepaprastai baisiu. Labai bijoma pabaisų, kurios siekia praryti dangaus šviesulius, bijoma kažkokio slibino, kuris nasrais gali apžioti visą dangų.

Kartais aiškinama, kad Saulę ir Mėnulį nori pagrobti tamsos dvasios, kurios išeina į medžioklę ir naudoja kilpą. Su ta kilpa siekiama nutraukti dangaus šviesulius ir uždaryti bokšte ar skrynioje. Todėl buvo siekiama nubaidyti visas tas pabaisas: keldavo triukšmą, daužydami metalinius indus, šaudydavo į dangų, šūkaudavo, mušdavo ir lodydavo šunis, giedodavo, atlikdavo apeigas, užkalbėdavo.

Žmonės visada bijodavo, kad saulei neatsitiktų kas bloga, ypačingai jaudindavosi rudenį, kai sutrumpėdavo dienos. Bijodavo, kad Saulutės nepagrobtų tamsos būtybė ir neuždarytų požemyje. O jei kam ir pavykdavo Saulę pagrobti, tai visad atsirasdavo narsuolių, gebančių ją išvaduoti – tai šviesos ir gėrio gynėjai. Mene dažnas slibinas ar kita galinga pabaisa siekianti praryti saulę. Manoma, kad šis įvaizdis paplito įsigalėjus žemdirbystei (plg. 2, p. 44 – 47). Žr. 14 pav.

15 pav. Kraitinės skrynios ornamentai su Gyvybės medžiais tarp Saulės bei šviesos simbolių (2)

16 pav. Audinio fragmentas su Pasaulio medžiu, apsuptu dangaus šviesulių (2)

dažnai buvo įsivaizduojamas kaip galingas plačiašakis ažuolas, kurio tvirta viršūnė remia danų, o šaknys siekia Žemės gelmes. To ažuolo viršūnėje – dangaus šviesuliai ir ereliai, šakose – kuklesni paukščiai, po medžiu – žmonės ir gyvūnai, prie pat žemės – įvairiausi šliužai, žalčiai. Taip Pasaulio medis vaizdavo visatą kaip nedalomą harmoningą visumą, vienijančią visas tris sfera: dangiškąją, žemiškąją ir požeminę.

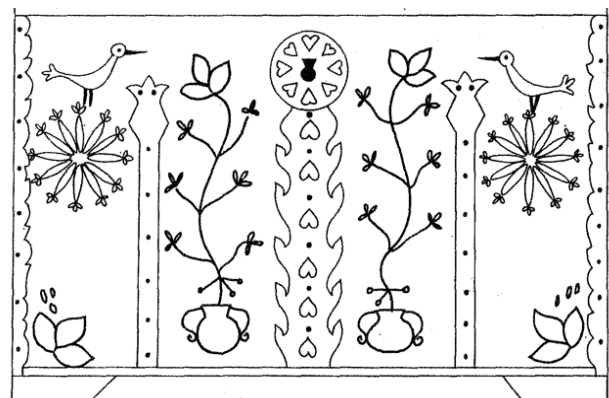
Pasaulio medis susijęs su vaizdiniais, jog dangaus skliautą remia stulpas ties Šiaurine žvaigžde, apie kurią sukasi visas dangus. Tautodailėje šis mitinis stulpas vaizduojamas kaip stogastulpis, jo viršūnėje puikuoja Saulė, Mėnulis, Žvaigždės. Iki mūsų dienų išliko tikriausiai ne visi vartoti simboliai, kurie yra nesudėtingų formų, dažniausiai tai apskritimai, lankeliai, brūkšneliai, rombai ir pan. (plg. 9, p. 5 – 7). Žr. pav. 15–17.

2. MOKSLO AKIMIS

Dabar pažvelkime į dangų šių dienų mokslo akimis. Žemė yra viena iš devynių didžiųjų Saulės sistemos planetų, skriejančių aplink karštos plazmos rutulį – Saulę. Mėnulis – Saulės apšviestas palydovas – skrieja aplink Žemę. Dauguma kitų planetų turi savo palydovus.

Dažnai žmogui kilo klausimas – kas laiko Žemę? Pamiškime naivių protėvių tautosakinius aiškinimus. Už atskleistą tiesą turime būti dėkingi nukankintam Kopernikui ir didžiajam anglų mokslininkui Izaokui Niutonui (1643 – 1727 m.). Pasak šmaikštaus istorinio

(Nukelta į 8 p.)

17 pav. Kraitinė skrynia su Pasaulio medžio vaizdu (2)

(Atkelta iš 9 p.)

anekdoto, Niutonas, prigulęs po obelimi pailsėti, susimąstė, kodėl nuo vėjo šuorų tai vienas, tai kitas obuolys krinta žemėn. Jis priėjo išvadą, jog Visatos kūnai traukia vienas kitą. Niutono atradimas paaiškino, kodėl laisvasis kūnų kritimas, regimasis Saulės ir Mėnulio judėjimas, potvyniai bei kiti reiškiniai yra lyg vieno gamtos dėsnio pasireiškimas – tai visuotinio traukos dėsnio veikimas. Tik visuotine trauka paaiškinamas Saulės sistemos pastovumas, planetų ir kitų dangaus kūnų judėjimas. Mėnulį orbitoje išlaiko Žemės traukos jėga, o Žemę – pačios Saulės trauka.

Ši draši hipotezė dabar galutinai įrodyta: „dviejų kūnų traukos jėga tiesiog proporcinga jų masių sandauga ir atvirkščiai proporcinga atstumo tarp kūnų kvadratu“ (3, p. 137).

Žemė sukasi aplink savo ašį, o mums atrodo, kad Saulė ir žvaigždės keliauja per dangų priešinga kryptimi negu sukasi Žemė. Be didžiųjų planetų, aplink Saulę dar sukasi keli tūkstančiai mažųjų planetų, daugybė meteoritų ir planetų – toji savita dangaus šviesulių šeimyna. Tikriausiai maždaug taip atsakytų mokslininkas, paklaustas apie dangaus platybes.

Per paskutiniuosius dešimtmečius žmonija itin aktyviai tyrė kosmoso tolius: išlaipino palydovą Marse, Mėnulyje, jame net žmogus savo kojomis lietė „žemę“, fotografavo Venerą. Dangaus paslaptys vilioja mokslininkus, žadina jų smalsumą pažinti Visatą ir galbūt atrasti naujų civilizacijų. Žemė pakankamai iširta, apkeliautas kiekvienas jos kampelis, todėl akys kyla į dangų, į jo platybes, nežvelgiamus tolius. Tačiau negalime manyti, kad mūsų protėvių mąstymas buvęs primityvus – tai tiesiog metaforizuotas aplinkos, tikrovės pažinimas, spindintis meniškumu ir išmintimi.

IŠVADOS

Lietuviai nuo senų senovės stebėjo dangaus kūnus, stengėsi juos pažinti, suvokė jų naudą praktiniame gyvenime. Pagal dangaus šviesulius žmonės orientavosi laike ir kelionėse. Formavosi gal ir primityvios kosmologinės pažiūros, bet visgi jos liudijo žmogaus smalsumą, norą pažinti Visatą, pasaulį, dangų ir save. Tobulėdamas mūsų protėvis siekė ir aukštesnių nei būtiniai tikslų – jis kūrė, taip gimė menas.

Visa dangaus šviesulių sistema - kaip savita šeimyna – Saulė, Mėnulis, planetos, žvaigždės – buvo tiesiogiai susijusi su lietuvių gyvenimu, mąstymu, menu ir netgi religija. Atsirado simbolinis liaudies menas apie Visatą - folkloras, tautodailė. Pirmąkart dailėje Saulė ir Mėnulis bei žvaigždės vaizduoti tam tikrais simboliais ir tik vėliau įgavo dievybės ar gyvūno pavidalą. Mitologinėje tautosakoje dangaus kūnai buvo įsmeinti ir kaip tam tikri veikėjai, herojai įpinti į dainas, sakmes, legendas, susieti su augalais, gyvūnais ir su žmonėmis. Tai leidžia manyti, kad lietuviai turėjo dangaus šviesulių kultą. Jį apibūdinti ir stengtis šiame darbe; analizuoti, sintezuoti išlikusias mūsų protėvių Visatos sampratos išraiškas. Apie tai byloja liaudies menas bei senieji rašytiniai šaltiniai. Be to, žvaigždynų, planetų, Saulės ir Mėnulio pavadinimai yra archajiški, neperimti iš romėnų kaip daugelio Europos tautų. Lietuviai savaip vadina ir mėnesius, ir paros dalis. Tai rodo tų žodžių senąją indoeuropietišką prigimtį.

Tradicinis lietuvių dangaus kūnų simbolikos ornamentiškas turi bendrą bruožą su visų indoeuropiečių motyvais. Vadinasi, visų indoeuropiečių panaši pasaulėžiūra. Ji leidžia pažinti tautos būdą, praeitį, visą kultūrą, taip pat ir meną.

LITERATŪRA

1. Beresnevičius G. „Religijotyros žodynas“, V., „Tyto Alba“, 2003.
2. Dundulienė P. „Lietuvių liaudies kosmologija“, V., „Mokslas“, 1988.
3. Landau L., Kitaigorodskis A. „Fiziniai kūnai“, K., „Šviesa“, 1981.
4. „Lietuviškos pasakos“, t.2, V., „Vaga“, 1995.
5. „Lietuvių padavimai, legendos ir sakmės“, „Vaga“, 1999.
6. „Lietuvių tautosaka“, V., 1957.
7. „Lietuvių tautosaka“, t. 2, V., „Mintis“, 1964.
8. „Lietuvių tautosaka“, t. 5, V., 1968.
9. Straizys V. „Astronomija“, K., „Šviesa“, 1983.
10. „Mitologijos enciklopedija“, V., „Vaga“, 1999.
11. Interneto leidinys <http://www.astronomija.info/astropas/sauluztem2.php>

PRIEDAS 1

TAUTOSAKOS PATEIKĖJAI

1. Dangutė Tamošaitienė, 61 m., Norkiškės k., Batakių sen., Tauragės raj.
2. Danutė Richardienė, 71m., Kuisių k., Tauragės raj.

3. Antanas Krasauskas, 59 m., Kuisių k., Tauragės raj.
4. Jadvyga Augaitienė, 69 m., Kuisių k., Tauragės raj.
5. Zofija Abromienė, 82 m., Kuisių k., Tauragės raj.

Rengiant šį darbą buvo apklausti senyvi Tauragės krašto gyventojai, siekiant palyginti lietuvių požiūrį į dangų, įvairių Lietuvos kraštų tautosaką.

Buvau beveik septynerių metų, kai užtemo saulė. Mama, matyt, žinojo apie būsimą saulės užtemimą, nes priešpriet mums liepė į tvartą iš ganyklų parginti gyvulius. Paskui suejom į trobą. Kažko bijojom. Mama ėmė melstis. Staiga dangus aptemo, kažkaip šalta pasidarė. Gerai, kad neilgai tai truko.

Dangutė Tamošaitienė, 61 m., Norkiškės k., Batakių sen., Tauragės raj., 2009-01-06

Mažiukai su spinduliais piešdavom saulę. Tik taip. O daba tai mokslas jau daug ką ištyrė. Bet vis tiek manau, galaktika neištirta, tai juk dideli erdvė. O ką daugiau apie tuos šviesulius?.. Būdava, būdava tų užtemimų saules, ir mienule. Ne taip seniai ir daba buva, prieš kokias 8 metus. Nebijodavom jų, nes toks gamtos dienis. Tai tikrai nemanėm, kad ten kažkokia Dieva bausmė. O kiek tų krintančių žvaigždžių būdava... Pilns lauks, lankas pilnas prikritusias tokių mažiukų akmenukų. Parsinešdavom, vaikams duodavom. O daba jau kaip 13 metų nesu mačiusi. Tai vadinom tos akmenis - perdegusias žvaigždes. Ale nuo ko jos įkaist? Ir aš manau, kad nieks nežina, kaip nežina pasaule pradžiuos ir pabaiguos. Nėra, nėra ta erdvie dar suvokta.

Danutė Richardienė, 71 m., pensininkė, Kuisių kaimo gyventoja, 2009-02-15

Šnekiedava, kad bus pasaulio pabaiga. Kai ardava laukus, tai rasdava tų akmenų sudegusių-meteoritų vadinamų. Apie mėnulį aš nežinau iš seniau, kad kažkaip neįstrigo. Kaip i daba, yra toks lankas permatoms apie diską. Mėnulis būdava gers ženklas ūkininkams. Likternų nereikia deginti, naktį mišku drąsiai galiejai važiuoti. Jo šviesoj apsišerdava gyvulius. Mėnulis parodydava paukščiams kelią. Ypač mėnulis prieš Velykas apšviesdava kelią žmoniem, kai eidava „Kalnus“ gieduoti. O pilnatis paženklindava pačias Velykas. Būdava ir saulės užtemimų, žmonės bijuodava, kad čia pasaule pabaiga atein. Visi melsdavos, nesuprasdava. Ir gyvuliai tokie neramūs

pasidarydava. Tai tik tiek pamenu iš vaikystės.

Antanas Krasauskas, 59 m., mokytojas, Kuisių kaimo gyventojas, 2009-02-16

Na, per mana gyvenimą buvęs tik vienas saulės užtemims. Tada mes su šeima lankose grėbėm ar vartėm šieną. Ir pasidari taip tamsu, taip nejauku. Namuo parejom, tai gyvuliai tokį neramūs buva, ypač vištas, kaip apsvaigusias tokias. Nu taip nyku ir liūdna buva. Nesmagu. O daba ką čia tį keli užtemimukai tokį, tai jau neskaitau saulės užtemimais. Nebiera dideliu, retai kada bepasitaika.

Mienule kažkaip nejautiem. Va, mana tėvukai tai dar kreipė dėmesį. Atsižvelgdavo kada ir ką sėti, ar sodinti, ar pjauti. O mes jau naujesniais laikais gyvenam. Kiek žinau, tai kad būdava prieš šv. Kalėdas svarbus mienulis – ūkininkams reikdava „per mienulį“ su bernais atsiskaityti. Atseit, skolas reikią atiduoti, kad būtų sėkmingi ateinantys metai.

Atsimenu, nors ir daba taip pat kalbam, kad kai žvaigždutė krent, tai kas nors mirė. Tik kai pamatai, tai jau, žiūrėk, palika dūšią pasaulį. Dar sakoma, kad pamačius žvaigždutę - laimė. Na, ir kažkaip tikėdavom tuo.

Jadvyga Augaitienė, ūkininkė, 69 m., 2009-02-22

Mes tai netikėjom šviesuliais. Mūsų šeima kažkaip nekreipė dėmesio. Tik daug žinojom iš saulės, iš mienule apie orą. Ir nuspėdavom: jei tai saulė raudona leidžias žiemą, tai šals; jei rats apie mienulį yra toks blausus, tai prieš lietų, „blogą“ orą. Prieš mus, mūsų kartą, tai daug daugiau kurdava, kalbiedava apie dangų. Nebuva to moksla, tai reikdava kaip nors paaiškinti.

Uot atmenu, dar 1954 m. tai buva užtemims saules. Aš kažkaip važiuavau iš Sovietska į namus, buva šaltoka. Aptema ir taip nesmagu pasidarė, negražu tada, kaip saki žmuonis, buva pilns užtemims saules.

Krentančias žvaigždes matydavom - tai mirė kas nors. Ir kai giedras naktys būdava, tai atpažindavom Grįžula Ratus, Vakarinę ir Rytmetinę žvaigždes matydavom. Lygtais tai Veneros planeta tos žvaigždes. O daugiau apie kitas planetas nieka nežinojom.

Matydavom ir kometų, o šiaip netikėjom apie būtybes kokias tai. Nei saulėlydžiai, nei saulėtekliai mum nesvarbūs būdava. Su liktarnom eidavom šertis. Vakaraus kartais

(Nukelta į 10 p.)

(Atkelta iš 9 p.)

kokią dainą užtraukdavom ar apie saulike, ar zemele. Tap i gyvenom, ramiai.

Zofija Abromienė, pensininkė, 82 m., 2009-02-22

PRIEDAS 2

SAULĖS UŽTEMIMAI LIETUVOJE

Lietuviams, kaip ir kitoms tautoms, Saulės užtemimai keldavo siaubą. Tikėta, kad per Saulės užtemimą privalu būti namuose, melstis, prašyti Dievo, jog atleistų nuodėmes, nutolintų nelaimes. Būdami namuose, žmonės užverdavo langines, uždangstydamo langus. Kartais uždegdavo žvakes, smilkydavo. Jei spėdavo, gyvulius suvarydavo į tvartus ir uždarydavo. Bijodavo, kad šie nesusirgtų, neapaktų.

Rytų Lietuvoje sakydavo, kad Saulę kažkas „gadina“. Kaltindavo velnią ar kokią raganą. Pavyzdžiui, tikėta, kad velnias užkiša savo uodegą tarp Žemės ir Saulės; ragana apsiverčia ant kito šono ir skvernu uždengia Saulę. Norėdami nubaidyti piktąsias dvasias, senovės lietuviai triukšmaudavo, indais tarškindavo.

XIII a. Lietuvoje buvo matomi net trys visiški Saulės užtemimai. Paskutinis visiškas Saulės užtemimas įvyko 1954 m. birželio 30 d., o kitą kartą vidurdienį žvaigždes išvysime tik 2075 m.

Galima pasiguosti bent tuo, kad daliniai užtemimai mūsų gimtinės neaplenks – stebėsime ateinančią vasarą rugpjūčio 1 d.

Tauragė. Liudos Griepėdienės nuotrauka

Interneto leidinys <http://www.astronomija.info/astropas/sauluztem2.php>.

DARBO SANTRAUKA

Šiame darbe aptariamos lietuvių mitologijos bei nacionalinio meno – folkloro ir tautodailės – temos. Aspektinės analizės kryptis – dangaus šviesulių kultas bei jį atspindinti liaudies kūrybos dalis. Darbo pagrindinis tikslas ir yra atskleisti mūsų protėvių požiūrį į dangų ir jo kūnus, pasitelkiant liaudies meno elementus bei mokslo (folkloristikos, menotyros, religijotyros ir kt.) žinias. Lietuvių liaudies visatos, kosmoso sampratų užuomazgų taip pat galima ieškoti akmens amžiuje. Lietuviai stebėdami saulę, mėnulį, žvaigždes ir kitus dangaus kūnus per ilgus šimtmečius susiformavo savitą požiūrį. Atsiradus žemdirbystei ir gyvulininkystei, dangaus šviesuliai imti garbinti dėl jų naudos. Žmonės piešė dangaus kūnų simbolius, kūrė pasakojimus, dainas, kur dangaus kūnai dažniausiai personifikuoti, į juos kreipiamasi. Tai leidžia manyti, kad lietuviai turėjo dangaus šviesulių kultą, savitą susiformuotą mitologinį pasaulį. Tai apibūdinti ir stengtasi šiame integruotame darbe.

DARBO TEZĖS

TEMA: „Dangaus šviesulių kultas lietuvių mitologijoje ir liaudies mene“.

PROBLEMA: per mažai dėmesio mokyklose skiriama mūsų protėvių baltiškai kultūrai, mitologijai, menui.

METODAI: darbas su rašytiniais šaltiniais; aprašymas; senelių apklausa; lyginamoji analizė.

OBJKTAS: liaudies meno, senosios pasaulėžiūros, mitologijos ryšys.

HIPOTEZĖ: gautas rezultatas gali būti taikomas

ugdymo procese, kaip integruota, netradicinė veikla, kuri pagyvins mokymo/si procesą. Darbas bus išsiųstas ir į Lietuvos literatūros ir tautosakos institutą. Mokykloje gali būti plėtojama etnokultūrinė veikla, kuria domisi, tęsia maironiečių būrelis (darbo autorė šio būrelio narė).

TIKSLAS: apibūdinti, analizuoti mūsų protėvių dangaus šviesulių kultą, pasitelkiant liaudies meno elementus, mitologijos bei humanitarinių mokslų (istorijos, etnologijos, folkloristikos, menotyros, religijotyros) žinias.

IDĖJA

Šiame darbe aptariamos lietuvių mitologijos bei nacionalinio meno – folkloro ir tautodailės – temos. Aspektinės analizės kryptis – dangaus šviesulių kultas bei jį atspindinti liaudies kūrybos dalis. Darbo pagrindinis tikslas ir yra atskleisti mūsų protėvių požiūrį į dangų ir jo kūnus, pasitelkiant liaudies meno elementus bei mokslo (folkloristikos, menotyros, religijotyros ir kt.) žinias. Lietuvių liaudies visatos, kosmoso sampratų užuomazgų taip pat galima ieškoti akmens amžiuje. Lietuviai stebėdami saulę, mėnulį, žvaigždes ir kitus dangaus kūnus per ilgus šimtmečius susiformavo savitą požiūrį. Atsiradus žemdirbystei ir gyvulininkystei, dangaus šviesuliai imti garbinti dėl jų naudos. Žmonės piešė dangaus kūnų simbolius, kūrė pasakojimus, dainas, kur dangaus kūnai dažniausiai personifikuoti, į juos kreipiamasi. Tai leidžia manyti, kad lietuviai turėjo dangaus šviesulių kultą, savitą susiformuotą mitologinį pasaulį. Apie tai byloja ir liaudies menas bei senieji rašytiniai šaltiniai. Be to, žvaigždynų, planetų, Saulės ir Mėnulio pavadinimai yra archajiški, neperimti iš

Paminklas Vincui Kudirkai Tauragėje. Skulptorius Stepas Juška. Liudos Grikpėdienės nuotrauka

romėnų kaip daugelio Europos tautų. Lietuviai savaip vadina ir mėnesius, ir paros dalis. Tai rodo tų žodžių senąją indoeuropietišką prigimtį. Senovės lietuvių dangaus šviesulių kultą apibūdinti ir stengtasi šiame integruotame darbe.

DARBO SANDARA: įvadas; dvi dalys: žmonės žiūrėjo į dangų ir kūrė (apibūdinamas dangaus šviesulių kultas), mokslo akimis (teorinio mokslo žinios); išvados; naudota literatūra (svarbiausi šaltiniai: tautosakos rinkiniai; Dundulienė P. „Lietuvių liaudies kosmologija“, V., „Mokslas“, 1988; Stražys V. „Astronomija“, K., „Šviesa“, 1983; tautosakos pateikėjai).

Tauragė. Liudos Grikpėdienės nuotrauka